

MEVA-SABZAVOT MAHSULOTLARI KLASTERLARINI BOSHQARISHDA INNOVATSION OMILLARI VA XUSUSIYATLARI

G'afurov Rustam Abdirasulovich

Qashqadaryo viloyati Kitob tuman hokimi

ORCID: 0009-0009-5013-5804

E-mail: kitobtumanxokimligi@mail.com

Annotatsiya

Ushbu maqolada meva-sabzavot mahsulotlari klasterlarini shakllantirish va ular faoliyatini samarali boshqarishda innovatsion omillarning o'рни hamda o'ziga xos xususiyatlari tadqiq etilgan. Globallashtirish va raqobat muhitining kuchayishi sharoitida meva-sabzavotchilik tarmog'ida ishlab chiqarish, qayta ishlash, saqlash, logistika va sotish jarayonlarini yagona integratsiyalashgan tizim asosida tashkil etishning obyektiv zarurati asoslangan. Klaster subyektlari o'rtasidagi vertikal va gorizontal integratsion aloqalarni rivojlantirish, innovatsion texnologiyalarni joriy etish, resurslardan samarali foydalanish va qo'shilgan qiymat zanjirini takomillashtirishning tashkiliy-iqtisodiy jihatlari ochib berilgan. Shuningdek, klasterlarni boshqarishning direktiv, hamkorlik, integratsion va xususiy modellari tizimlashtirilib, ularning tashabbuskor subyektlari hamda boshqaruv usullari qiyosiy tavsiflangan. Klasterlarni rivojlantirishning hududiy iqtisodiy salohiyatini baholashda iqtisodiy o'sish dinamikasi, investitsiya muhiti, tashqi iqtisodiy integratsiya, kichik va o'rta biznes rivojlanishi, infratuzilma va innovatsion salohiyat kabi ko'rsatkichlardan foydalanish zarurati asoslangan. Tadqiqot natijalari meva-sabzavot klasterlarida innovatsion boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirish, raqobatbardoshlik va eksport salohiyatini oshirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: meva-sabzavotchilik, klaster, agroklastar, klaster boshqaruvi, innovatsiya, qo'shilgan qiymat zanjiri, raqobatbardoshlik, eksport salohiyati.

Аннотация

В статье исследованы роль и специфические особенности инновационных факторов в формировании плодоовощных кластеров и эффективном управлении их деятельностью. В условиях глобализации и усиления конкуренции обоснована объективная необходимость организации процессов производства, переработки, хранения, логистики и реализации продукции в плодоовощной отрасли на основе единой интегрированной системы. Раскрыты организационно-экономические аспекты развития вертикальных и горизонтальных интеграционных связей между субъектами кластера, внедрения инновационных технологий, эффективного использования ресурсов и совершенствования цепочки добавленной стоимости. Систематизированы директивная, партнёрская, интеграционная и частная модели управления кластерами, а также дана сравнительная характеристика иницилирующих субъектов и применяемых методов управления. Обоснована необходимость использования таких показателей, как динамика экономического роста, инвестиционный климат, внешнеэкономическая интеграция, развитие малого и среднего бизнеса, инфраструктура и инновационный потенциал при оценке территориального экономического потенциала развития кластеров. Результаты исследования

способствуют совершенствованию механизмов инновационного управления плодоовощными кластерами, повышению их конкурентоспособности и экспортного потенциала.

Ключевые слова: плодоовощеводство, кластер, агрокластер, управление кластером, инновация, цепочка добавленной стоимости, конкурентоспособность, экспортный потенциал.

Abstract

This article examines the role and specific features of innovation-related factors in the formation of fruit and vegetable clusters and the effective management of their activities. In the context of globalization and increasing competition, the objective necessity of organizing production, processing, storage, logistics, and marketing processes in the fruit and vegetable sector within a unified integrated system is substantiated. The organizational and economic aspects of developing vertical and horizontal integration among cluster participants, introducing innovative technologies, ensuring the efficient use of resources, and improving the value chain are revealed. Directive, partnership-based, integrated, and private cluster management models are systematized, and their initiating entities and management methods are comparatively characterized. The necessity of using indicators such as economic growth dynamics, the investment climate, international economic integration, the development of small and medium-sized enterprises, infrastructure, and innovation capacity in assessing the regional economic potential for cluster development is justified. The research findings contribute to improving innovative management mechanisms in fruit and vegetable clusters and enhancing their competitiveness and export potential.

Keywords: fruit and vegetable production, cluster, agricultural cluster, cluster management, innovation, value chain, competitiveness, export potential.

KIRISH

Jahon iqtisodiyotining globallashuvi sharoitida respublikamiz hududlari, alohida sektorlari va tarmoqlarini samarali rivojlantirish O'zbekiston iqtisodiyoti raqobatbardoshligini oshirishda ustuvor vazifalardan biri sanaladi. Milliy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirishning tayanch mexanizmlari hozirgi vaqtda determinantlik rolini yo'qotmoqda. Bunda xo'jalik subyektlarining innovatsion faolligini oshirish maqsadida intensiv imkoniyatlarni shakllantirish yo'li bilan milliy iqtisodiyotni barqaror rivojlanishiga faol ta'sir ko'rsatuvchi innovatsion mexanizmlarni yaratish dolzarb bo'lib bormoqda. Shunga ko'ra, hozirgi vaqtda klasterlarni talab doirasida shakllantirish va rivojlantirishning dasturlarini moliyalashtirishning mutanosib usullarini ta'minlashni nazarda tutuvchi hududlar darajasidagi mexanizmlar samarali shakllanib bormoqda.

Biroq, iqtisodiyotning ba'zi tarmoqlarida ish yurituvchi korxonalar faoliyati bo'yicha amaliyot shuni ko'rsatmoqdaki, klaster tashabbusi va yondashuvi iqtisodiy faoliyatga muayyan darajadagi qiyinchiliklar bilan kiritilmoqda. Respublikamizda meva-sabzavotchilik sohasini rivojlantirish va qo'llab-quvvatlash tizimining samarali amal qilishiga qaramasdan, uning hududlarida muhim dasturlarning ishlanmalari shakllantirilgan bo'lsada, haqiqatda sohani rivojlantirishga yo'naltirilgan klasterlash

yondashuvi bo'yicha bir qator muammolar mavjud. Bunda zamonaviy klasterlash tendensiyalari va tizimini joriy etishda, avvalambor, sanoat klasterlarni rejalashtirishda hududiy hokimiyat organlari, korxonalar, xo'jalik birlashmalari boshliqlari, menejerlari tomonidan tashqi va ichki muhitga ta'sir etuvchi kuchga ega omillarini hisobga olish muhim hisoblanadi.

Mamlakatimizda meva-sabzavotchilik tarmog'ini klaster va kooperatsiya asosida rivojlantirishga qaratilgan me'yoriy-huquqiy baza izchil shakllantirilmoqda. Qishloq xo'jaligini rivojlantirishning 2020-2030-yillarga mo'ljallangan strategiyasida qo'shilgan qiymat zanjirini yaratish, agrar sohaga investitsiyalarni jalb etish va eksportni kengaytirish ustuvor yo'nalish sifatida belgilangan [14]. Meva-sabzavotchilik va uzumchilik tarmog'ida qo'shilgan qiymat zanjirini yaratishga doir chora-tadbirlar hamda sohada klaster va kooperatsiya tizimini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash mexanizmlari ham alohida qarorlar bilan tartibga solingan [15; 16]. Shu bilan birga, agrar klasterlarning oziq-ovqat xavfsizligi va makroiqtisodiy barqarorlikka ta'siri, yirik shaharlar atrofida ularni rivojlantirish imkoniyatlari so'nggi tadqiqotlarda ham ko'tarilmoqda [5]; [12]. Xalqaro tajriba esa kuchli klasterlar tarkibidagi tarmoqlarda bandlik, ish haqi va innovatsion faollik tezroq o'sishini ko'rsatadi [2].

Tadqiqotning maqsadi meva-sabzavot mahsulotlari klasterlarini boshqarishda innovatsion omillarning o'rni va xususiyatlarini aniqlash, klaster boshqaruvi modellarini tizimlashtirish hamda hududning klasterlash uchun iqtisodiy salohiyatini baholash ko'rsatkichlarini asoslashdan iborat. Shu maqsadda quyidagi vazifalar qo'yilgan: klasterda qo'llanadigan innovatsiyalar turlarini tasniflash; klaster yaratish bosqichlarini belgilash; klaster tarmoqlarini joriy etishning turli boshqaruv darajalaridagi afzalliklarini ko'rsatish; boshqaruv modellarini qiyosiy tavsiflash va hududiy salohiyatni baholash tizimini taklif etish.

ADABIYOTLAR SHARHI

Iqtisodiy adabiyotlarda klasterlarni shakllantirish va rivojlantirish masalalari hududiy raqobatbardoshlik, innovatsion faollik, ishlab chiqarish kooperatsiyasi hamda xo'jalik yurituvchi subyektlar o'rtasidagi integratsion munosabatlarni kuchaytirish nuqtai nazaridan keng tadqiq etilgan. Klaster nazariyasining zamonaviy ilmiy asoslari, avvalo, M.Porter tadqiqotlari bilan bog'liq [8]; [9]. Olim klasterlarni muayyan hududda o'zaro bog'langan korxonalar, ixtisoslashgan ta'minotchilar, xizmat ko'rsatuvchi tashkilotlar, turdosh tarmoq subyektlari hamda tegishli institutlarning geografik jihatdan mujassamlashgan tizimi sifatida tavsiflaydi. M.Porter yondashuviga ko'ra, klasterlar korxonalar mehnat unumdorligini oshirish, innovatsion jarayonlarni tezlashtirish va yangi biznes subyektlarining shakllanishini rag'batlantirish orqali hududning raqobat ustunligini kuchaytiradi.

M.Porterning "The Competitive Advantage of Nations" asarida milliy va hududiy raqobatbardoshlikning shakllanishi alohida korxona faoliyati bilangina emas, balki o'zaro bog'langan tarmoqlar, ta'minotchilar, iste'molchilar va institutlarning tizimli hamkorligi bilan belgilanishi asoslangan [7]. Bu yondashuv agrar sohada, xususan, meva-sabzavot mahsulotlarini yetishtirish, qayta ishlash, saqlash, qadoqlash, logistika

va eksport jarayonlarini o'zaro bog'liq yagona qiymat zanjiri sifatida shakllantirish uchun muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

M.Enrayt hududiy klasterlar nazariyasini rivojlantirib, klasterlarning mintaqaviy iqtisodiy rivojlanishdagi ahamiyatiga alohida e'tibor qaratgan [3]. Uning tadqiqotlarida klasterlarning samaradorligi faqat korxonalarning hududiy konsentratsiyasi bilan emas, balki ular o'rtasidagi institutsional, texnologik, axborot va innovatsion aloqalarning intensivligi bilan ham belgilanishi ta'kidlanadi. Shu nuqtai nazardan, klaster siyosati hududiy resurslarni birlashtirish, innovatsion bilimlarni tarqatish hamda korxona va tashkilotlar o'rtasida barqaror kooperatsion munosabatlarni shakllantirish vositasi sifatida qaraladi.

Agrar klasterlarni tadqiq etishga bag'ishlangan zamonaviy ilmiy ishlar mazkur nazariy yondashuvlarni yanada rivojlantirmoqda. Jumladan, agroklasterni rivojlantirish strategiyasiga bag'ishlangan tadqiqotlarda yuqori qo'shilgan qiymatga ega qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarishni qayta ishlash sanoati bilan integratsiyalash, fermerlar va qayta ishlovchi korxonalarning jamoaviy innovatsion faoliyatini kuchaytirish, texnologik va boshqaruv kompetensiyalarini rivojlantirish muhim shartlar sifatida ko'rsatiladi [6; 11]. Bunday yondashuv an'anaviy qishloq xo'jaligi klasterlarini yuqori darajada integratsiyalashgan agrosanoat klasterlariga transformatsiya qilish imkonini beradi.

Qishloq xo'jaligi klasterlarining raqobatbardoshligini tadqiq etgan L.Tapia, H.Aramendiz, J.Pacheko va A.Montalvo kabi tadqiqotchilar agrar klasterlarni baholashda qishloq hududlarini rivojlantirish, agroziq-ovqat qiymat zanjirlari, ishlab chiqarish subyektlari o'rtasidagi hamkorlik, hududiy ixtisoslashuv va bozor raqobatbardoshligini kompleks o'rganish lozimligini ta'kidlaydilar [13]. Bu esa klaster samaradorligini faqat ishlab chiqarish hajmi orqali emas, balki uning institutsional, infratuzilmaviy, innovatsion va bozor salohiyati orqali baholash zarurligini ko'rsatadi.

O'zbekiston sharoitida ham agrar klasterlarni tashkil etish va rivojlantirish masalalari bo'yicha ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. T.S.Rasulov, N.U.Maxmasobirova va A.J.Adizov tadqiqotlarida agrar klasterlarning nazariy asoslari, xorijiy tajriba hamda O'zbekistonda ularni rivojlantirish imkoniyatlari tahlil qilingan [10]. Mualliflar AQSH, Yevropa Ittifoqi va Xitoy tajribasini o'rgangan holda, agroklasterni rivojlantirishda davlat qo'llab-quvvatlashi, ishlab chiqarish kooperatsiyasi va xalqaro tajribalardan samarali foydalanishning ahamiyatini ko'rsatganlar.

So'nggi tadqiqotlarda agroklasterni boshqarish jarayoniga raqamlashtirish, innovatsion menejment va davlat qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini integratsiyalash masalalari tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Xususan, zamonaviy agroklasterni ishlab chiqarish, qayta ishlash, saqlash va realizatsiya jarayonlarini birlashtiruvchi yagona tizim sifatida qaralib, uning samaradorligini oshirishda raqamli texnologiyalar va innovatsion boshqaruv usullaridan foydalanish taklif etilmoqda [1]; [4].

Tahlil qilingan ilmiy yondashuvlarni umumlashtirish shuni ko'rsatadiki, aksariyat tadqiqotlarda klasterlarni shakllantirish, hududiy raqobatbardoshlikni oshirish, ishlab chiqarish kooperatsiyasi va innovatsion infratuzilmani rivojlantirish masalalari keng

yoritilgan. Biroq meva-sabzavot mahsulotlari klasterlarida innovatsion omillarni boshqaruv modellari, hududiy iqtisodiy salohiyat, logistik integratsiya, investitsion faollik va qo'shilgan qiymat zanjiri bilan o'zaro bog'liq holda kompleks baholash masalalari yetarli darajada tizimlashtirilmagan. Mazkur maqolada aynan ushbu jihatlariga e'tibor qaratilib, klaster boshqaruvining direktiv, hamkorlik, integratsion va xususiy modellari hamda hudud klaster salohiyatini ifodalovchi ko'rsatkichlarni bir tizimda ko'rib chiqishga harakat qilingan. Maqola materiallarida ham klasterlashni amalga oshirishda tashqi va ichki muhit omillarini hisobga olish zarurligi ta'kidlangan, shuningdek, boshqaruv modellari hamda hududiy klaster salohiyatini baholash ko'rsatkichlari tizimlashtirilgan. Shu jihatdan, mavjud ilmiy adabiyotlardagi nazariy va uslubiy yondashuvlarni rivojlantirish asosida meva-sabzavot klasterlarini boshqarishda innovatsion-texnologik, tashkiliy, investitsion, infratuzilmaviy va marketing omillarining o'zaro ta'sirini kompleks tadqiq etish, ularni hududning resurs va iqtisodiy salohiyati bilan uyg'unlashtirish hamda klaster subyektlari o'rtasidagi kooperatsion munosabatlarni takomillashtirish bugungi kunda dolzarb ilmiy yo'nalishlardan biri hisoblanadi.

METODOLOGIYA

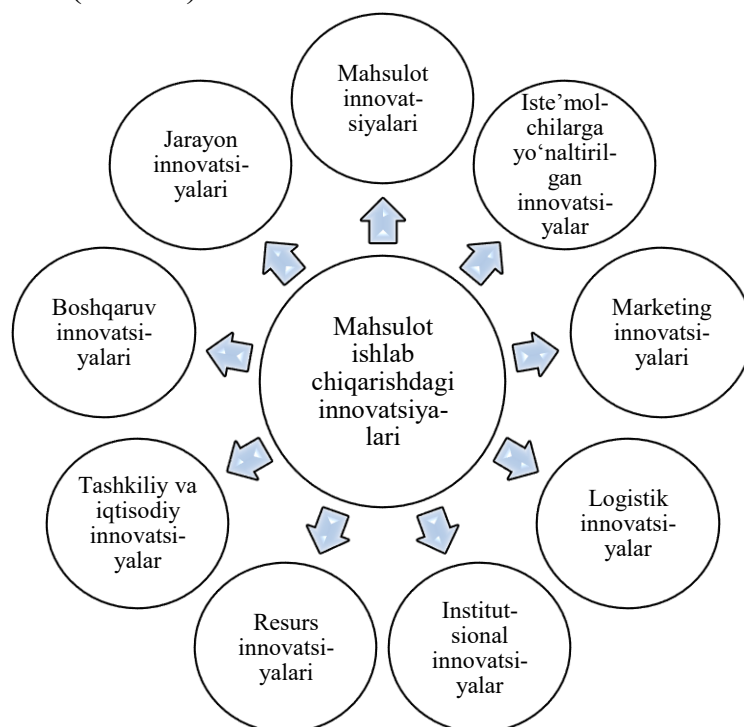
Tadqiqotning nazariy-uslubiy asosini M.Porter va M.Enrayt tomonidan ishlab chiqilgan klaster nazariyasi, agrar klasterlarni raqobatbardoshlik nuqtai nazaridan baholashga oid yondashuvlar hamda mahalliy olimlarning agroklastlar bo'yicha ilmiy ishlari tashkil etadi. Axborot bazasi sifatida O'zbekiston Respublikasining qishloq xo'jaligi va meva-sabzavotchilik tarmog'ini rivojlantirishga oid me'yoriy-huquqiy hujjatlari, xorijiy va mahalliy ilmiy nashrlar materiallaridan foydalanildi.

Tadqiqot jarayonida ilmiy adabiyotlarni tizimli tahlil qilish, qiyosiy tahlil, abstrakt-mantiqiy fikrlash, guruhlash, tizimli yondashuv va umumlashtirish usullari qo'llandi. Tizimli yondashuv asosida meva-sabzavot klasteri ishlab chiqarish, qayta ishlash, saqlash, logistika va sotish jarayonlarini birlashtiruvchi yagona qiymat zanjiri sifatida qaraldi. Guruhlash usuli yordamida klasterda qo'llanadigan innovatsiyalar turlari va klaster yaratish bosqichlari ajratildi. Qiyosiy tahlil orqali klaster tarmoqlarini joriy etishning mamlakat, hudud, tarmoq va korxona darajalaridagi afzalliklari hamda direktiv, hamkorlik, integratsion va xususiy boshqaruv modellari tashabbuskor subyekt va boshqaruv usuli bo'yicha solishtirildi.

Hududning klasterlash uchun iqtisodiy salohiyatini baholashda ko'rsatkichlar tizimi yondashuvi tanlandi: iqtisodiy rivojlanish dinamikasi, investitsiya muhiti, tashqi iqtisodiy integratsiya, kichik va o'rta biznes, infratuzilma hamda iqtisodiyot tarkibi bo'yicha ikki guruh ko'rsatkichlar - statistik ma'lumotlar asosidagi miqdoriy dinamika va ekspert baholash orqali aniqlanadigan sifat o'zgarishlari ajratildi. Bunday yondashuv klaster salohiyatini faqat ishlab chiqarish hajmi bilan emas, balki institutsional, infratuzilmaviy va innovatsion jihatlar bilan birga baholash imkonini beradi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Meva-sabzavotchilik sohasini klaster asosida rivojlantirish innovatsion yo‘nalish ekanligini ko‘rsatish maqsadida meva-sabzavotchilik tadbirkorligiga tatbiq etiladigan innovatsiyalarning asosiy turlariga tasnif berish lozim. Mazkur innovatsiyalar quyidagilardan iborat (1-rasm):

1-rasm. Mahsulot ishlab chiqarish jarayonida innovatsiyalarning asosiy turlari¹

1-rasmda meva-sabzavot mahsulotlarini ishlab chiqarishdagi innovatsiyalar markaziy tushuncha atrofida to‘qqiz yo‘nalishga ajratilgan: mahsulot, iste’molchilarga yo‘naltirilgan, marketing, logistik, institutsional, resurs, tashkiliy va iqtisodiy, boshqaruv hamda jarayon innovatsiyalari. Bu tasnif innovatsiyani faqat yangi texnologiya bilan cheklamasdan, klasterdagi boshqaruv, ta’minot, sotish va institutsional munosabatlarni ham qamrab olishini ko‘rsatadi. Demak, klaster samaradorligi ushbu yo‘nalishlarning birgalikda va o‘zaro muvofiq joriy etilishiga bog‘liq.

Meva-sabzavot mahsulotlarini ishlab chiqarish sanoatiga integratsiyaning evolyusion rivojlanishi sanoat klaster tizimini integratsiyalashgan birlashmalarning istiqbolli modeli deb atash, uning shakllanish samaradorligi va rivojlanish maqsadlarini mintaqaviy darajada baholash imkonini beradi. Klaster siyosati integratsiyaning eng samarali shakllarini rivojlantirishni o‘z ichiga oladi. Uslubiy yondashuvlarni, ishlab chiqarish klasterlarini tuzish bo‘yicha ilg‘or xorijiy va mahalliy tajribani o‘rganish mazkur jarayonni amalga oshirish uchun bir qator shartlar talab etilishini ko‘rsatadi (2-rasm):

¹ Manba: muallif ishlanmasi.

1. Loyiha tayyorlash	• Ishtirokchilarning ishlab chiqarish yo‘nalishini baholash, manfaatlarni muvofiqlashtirish, pilot loyihani ishlab chiqish, klaster loyihasini ishlab chiqish, uning faoliyat yuritish tamoyillari, klaster faoliyatining me‘yoriy-huquqiy bazasini yaratish
2. Tahliliy asos	• Klaster hududida innovatsion faoliyatni rivojlantirish muammolarini aniqlash, maqsad va vazifalarni belgilash, loyihani resurslar va vaqt bilan bog‘lash, dasturni sozlash maqsadida monitoring o‘tkazish
3. Strategiya ishlab chiqish	• Ishtirokchilar qo‘shma faoliyati miqyosini aniqlash, klaster ishtirokchilarini innovatsion rivojlantirish konsepsiyasini ishlab chiqish, innovatsion rivojlanish dasturini yaratish, klaster kadrlar siyosati asoslarini ishlab chiqish
4. Loyihani amalga oshirish	• Klasterni bevosita joriy etish bosqichi
5. Uzoq muddatli rivojlanishni rejalashtirish	• Klaster aloqalari samaradorligini monitoring qilish, klasterni uzoq muddatli rivojlantirish senariysini ishlab chiqish

2-rasm. Klasterlarni yaratishning asosiy bosqichlari¹

2-rasmda klaster yaratish besh bosqichli jarayon sifatida berilgan: loyiha tayyorlash, tahliliy asos, strategiya ishlab chiqish, loyihani amalga oshirish va uzoq muddatli rivojlanishni rejalashtirish. Dastlabki uch bosqich ishtirokchilar manfaatlarini muvofiqlashtirish, muammolarni aniqlash va innovatsion rivojlanish dasturini ishlab chiqishga qaratilgan bo‘lsa, keyingi bosqichlarda klaster bevosita joriy etiladi va uning aloqalari samaradorligi monitoring qilinadi. Bu ketma-ketlik klasterni bir martalik tadbir emas, balki uzluksiz boshqariladigan jarayon sifatida ko‘rishni talab qiladi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, klaster tarmoqlarini joriy etish ishlab chiqarish munosabatlarini optimallashtirish, mahsulot va umuman sanoatning raqobatbardoshligini oshirish, pirovard natijada hudud aholisining turmush darajasini oshirish uchun mo‘ljallangan. Boshqaruvning turli darajalarida namoyon bo‘luvchi klaster tarmoqlarini tashkil etishning ko‘plab - birinchi navbatda, ijtimoiy, iqtisodiy, ekologik afzalliklari ajratib ko‘rsatiladi (1-jadval).

1-jadval ma’lumotlari klaster tarmoqlarini joriy etishning foydasi boshqaruvning har bir darajasida turlicha namoyon bo‘lishini ko‘rsatadi. Mamlakat darajasida u investitsiyalar oqimi, eksport salohiyati va barqaror iqtisodiy o‘sinh bilan, hudud darajasida bandlik va mintaq raqobatbardoshligi bilan, tarmoq darajasida turdosh korxonalar o‘rtasidagi aloqalar bilan, korxona darajasida esa ilmiy tashkilotlar bilan hamkorlik, umumiy ma’lumotlar bazasi va rentabellik oshishi bilan bog‘lanadi.

Klasterlashining asosiy vazifalari ishlab chiqaruvchi, distribyutor va chakana savdo o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarni samarali ta’minlash orqali mijozlar ehtiyojini maksimal darajada qondirish va qiymat yaratishdir. Savdoning an’anaviy boshqaruv kompleksi o‘ziga xos xususiyatga ega bo‘lib, faoliyatni boshqarish, narx,

¹ Manba: muallif ishlanmasi.

kommunikatsiya siyosati, merchandayzing, xizmat ko'rsatish, munosabatlar boshqaruvini o'z ichiga oladi.

1-jadval

Klaster tarmoqlarini joriy etishning asosiy afzalliklari¹

Boshqaruv darajasi	Klaster tarmog'ining afzalliklari
Mamlakat iqtisodiyotini boshqarish	- xo'jalik yurituvchi subyektlarning manfaatlarini hisobga olgan holda siyosatini amalga oshirish; - tarmoq va milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirishga olib keluvchi ichki va tashqi kapital qo'yilmalar hajmi oshishi; - innovatsion tashabbuslarni joriy etish; - tarmoq va butun mamlakat iqtisodiyotining eksport salohiyati oshishi; - barqaror iqtisodiy o'sishga erishish
Hududni (mintaqani) boshqarish	- xo'jalik yurituvchi subyektlarning davlat organlari bilan aloqalarini yo'lga qo'yish va integratsiya; - mintaqa iqtisodiyotining rivojlanishida risklarni kamaytirish; - aholining bandlik darajasi ortishi, shu tariqa ijtimoiy keskinlikni pasaytirish; - mintaqaning istiqbollari, innovatsionligi va raqobatbardoshligini oshirish
Alohida tarmoqni boshqarish	- tarmoqdagi ichki o'zaro aloqalarni kengaytirish; - faoliyat turlari bo'yicha turdosh korxonalar o'rtasida aloqalarni o'rnatish orqali tarmoqdagi rivojlanish imkoniyatlarini oshirish; - tarmoq korxonalarida ishlab chiqarish va boshqa jarayonlar samaradorligini oshiruvchi innovatsion ishlanmalarni joriy etish
Alohida korxonani boshqarish	- ishlab chiqarish korxonalari va ilmiy-tadqiqot ishlari bilan shug'ullanuvchi tashkilotlar o'rtasida bevosita aloqalarni yo'lga qo'yish; - ishlab chiqarish, sotish, logistika va boshqalar bo'yicha muhim ma'lumotlarni aks ettirgan holda umumiy ma'lumotlar bazasini yaratish; - klasterni tashkil etuvchi tashkilotlarning o'zaro hamkorligi bilan bog'liq muammolarni hal etish yo'llarini izlash; - ishlab chiqarishdan keng foydalanish imkoniyati yuzaga kelishi va boshqa omillar tufayli barcha faoliyat ko'rsatkichlari bo'yicha rentabellik oshishi; - ishsizlik va qashshoqlikni kamaytirish, aholining turmush darajasi va sifatini oshirish

Klasterlash faoliyatidagi toifalarni boshqarish mahsulotlar toifalarini boshqarish uchun javobgarlikning yagona markazida ishlab chiqaruvchi va chakana darajadagi konsentratsiyani nazarda tutadi, ular "... barcha funksiyalarining o'zaro ta'sirida yuqori samaradorlikka erishish uchun yaqin hamkorlik qilishi kerak" korxona, shuningdek "ishlab chiqaruvchi - chakana sotuvchi - iste'molchi" zanjiridagi tovarlar oqimini optimallashtirish.

Klasterlarni rivojlantirishda narx siyosati yakuniy iste'molchilar talablarini qondirishga yo'naltirilgan bo'lib, keskin raqobat va to'yingan bozor sharoitida juda

¹ Manba: muallif ishlanmasi.

qiyin vazifadir. Ishlab chiqaruvchi narxlarni tannarxdan pastroq qilib belgilay olmaydi, distribyutor va chakana savdo marjasi bilan birga normal ishlash uchun zarur boʻlgan rentabellik darajasini taʼminlashi shart. Shuning uchun narx siyosatini shakllantirishda logistik tizim muhim vositadir. Distribyutorlik boshqaruv siyosati klasterlash sohasida xoʻjalik yurituvchi subyektlarning oʻzaro taʼsirining asosiy sohasidir. Chunki u tovarlarni tarqatish uchun boshqaruv kanallari tarkibini yaratish, distribyutorlar va chakana sotuvchilar bilan ishlashni tashkil etish, xizmat koʻrsatish, standartlash, moddiy oqimlarini boshqarish, omborxona, transport, inventarizatsiyaning boshqa faoliyatlarini oʻz ichiga oladi.

Klaster subyektlari oʻrtasidagi bunday munosabatlarni tashkil etishda tashabbuskor organ va boshqaruv usuliga koʻra farqlanadigan toʻrt asosiy boshqaruv modelidan foydalaniladi (2-jadval).

2-jadval

Klasterning boshqaruv modellari¹

Boshqaruv modeli	Tashabbuskor boshqaruv organi	Boshqaruv usuli
Direktiv modeli	Davlat va mahalliy hokimiyat organlari	Klaster yondashuvini rivojlantirish boʻyicha Qonunchilik va meʼyoriy hujjatlarni ishlab chiqish va qoʻllash, mintaqaviy rivojlanish strategiyasi
Hamkorlik modeli	Xususiy va davlat kooperativ hamkorligi	Klaster subyektlari tashabbusi bilan muvofiqlashtirish, hududiy darajada innovatsion va investitsiya kengashlari, qoʻmitalar va boshqaruvning boshqa shakllarini yaratish
Integratsiya modeli	Integratsiyalashgan agroformatsiya	Kadrlar salohiyati va xomashyoni shakllantirishdan klasterning yakuniy mahsulotini chiqarishgacha gorizontallardagi qishloq xoʻjaligi klasterlarini yaratish va faoliyat yuritishi
Xususiy model	Qishloq xoʻjaligi xoldinglar, yirik qishloq xoʻjaligi va qayta ishlash kompaniyalari	Yirik xususiy investorlar tashabbusi bilan turli tarmoqlarni klasterlashtirish subyektlarini muvofiqlashtiruvchi agroklasterni tashkil etish

2-jadvalda direktiv modelda tashabbus davlat va mahalliy hokimiyat organlarida boʻlib, boshqaruv qonunchilik va mintaqaviy strategiyalar orqali amalga oshiriladi. Hamkorlik modeli davlat va xususiy sektor kooperatsiyasiga, integratsiya modeli kadr va xomashyodan yakuniy mahsulotgacha boʻlgan zanjirni birlashtirgan agroformatsiyaga, xususiy model esa yirik investorlar tashabbusiga tayanadi. Model tanlash hududdagi subyektlar tarkibi va investitsion imkoniyatlarga bogʻliq.

Klaster tizimlarini joriy etishning afzalliklari iqtisodiy salohiyatni, shu jumladan, eksportni, hududlarni va umuman davlatni yuksaltirish imkonini beradi. Hududning klasterlash uchun iqtisodiy salohiyatini baholash tizimi 3-jadvalda keltirilgan.

¹ Manba: muallif ishlanmasi.

3-jadval

Mintaqadagi klasterlarni rivojlantirish uchun iqtisodiy salohiyatni baholash tizimi¹

Mintaqani klasterlashtirishning iqtisodiy salohiyati elementlari	Baholash ko'rsatkichlari
Mintaqaning iqtisodiy rivojlanish dinamikasi	Yalpi hududiy mahsulotning inflyatsiya jarayonlarini hisobga olgan holda va real narxlardagi o'zgarishi Aholi jon boshiga yalpi hududiy mahsulotning inflyatsiyani hisobga olgan holda va real narxlardagi o'zgarishi
Investitsiya muhiti	Investitsiya muhiti reytingining dinamikasi Mintaqadagi asosiy kapitalga investitsiyalar hajmi dinamikasi
Mintaqaning xalqaro iqtisodiy munosabatlarga kiritilish darajasi	Umumdavlat eksport hajmida mintaqaning ulushi dinamikasi Eksport kvotasining dinamikasi
Kichik va o'rta biznesni rivojlantirish	Kichik va o'rta biznes korxonalari soni dinamikasi Kichik va o'rta biznes korxonalari aylanmasi dinamikasi
Mintaqaviy infratuzilmani rivojlantirish	Qattiq qoplamali umumiy foydalanishdagi avtomobil yo'llarining zichligi dinamikasi Mintaqaning innovatsion infratuzilmasi dinamikasi
Mintaqa iqtisodiyoti tarkibi	Qo'shilgan qiymat tarkibi tuzilishi

3-jadvalda hududning klasterlash salohiyati olti element orqali tavsiflangan: iqtisodiy rivojlanish dinamikasi, investitsiya muhiti, xalqaro iqtisodiy munosabatlarga kiritilish darajasi, kichik va o'rta biznes, mintaqaviy infratuzilma hamda iqtisodiyot tarkibi. Har bir element uchun bir yoki ikki o'lchanadigan ko'rsatkich belgilangan (masalan, aholi jon boshiga yalpi hududiy mahsulot, asosiy kapitalga investitsiyalar, eksport kvotasi). Bu tizim hududlarni klaster tashkil etish uchun tayyorligi bo'yicha solishtirish imkonini beradi.

Klasterlar salohiyatini baholashning usullari mavjud bo'lib, ular quyidagilardan iborat:

1. Statistik ma'lumotlar asosida miqdoriy dinamikani tahlil qilish (baholash);
2. So'rovlar, anketalar, intervyu va boshqalar orqali jamoaviy va individual ekspert baholash usullaridan foydalangan holda amalga oshiriladigan sifat o'zgarishlarini tahlil qilish.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Olib borilgan tadqiqotlar natijasida meva-sabzavot mahsulotlari klasterlarini samarali boshqarish zamonaviy agrar iqtisodiyotda ishlab chiqarish, qayta ishlash, saqlash, logistika va realizatsiya jarayonlarini o'zaro muvofiqlashtiruvchi kompleks integratsion mexanizm sifatida namoyon bo'lishi aniqlandi. Klaster tizimida innovatsion omillardan samarali foydalanish nafaqat alohida xo'jalik yurituvchi subyektlar faoliyati samaradorligini oshirish, balki hududning iqtisodiy, investitsion va eksport salohiyatini yuksaltirishga ham xizmat qiladi. Shu bois klasterlarni boshqarish

¹ Manba: muallif ishlanmasi.

jarayonida innovatsion texnologiyalarni joriy etish, ishlab chiqarish va bozor infratuzilmasini rivojlantirish, axborot almashinuvini raqamlashtirish hamda ilmiy-tadqiqot muassasalari bilan kooperatsion aloqalarni kuchaytirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Meva-sabzavot klasterlarini boshqarishda direktiv, hamkorlik, integratsion va xususiy modellardan hududning iqtisodiy salohiyati, subyektlarning tarkibi, investitsion imkoniyatlar va institutsional muhit xususiyatlaridan kelib chiqqan holda foydalanish maqsadga muvofiq. Ayniqsa, davlat organlari, xususiy biznes, fermer va dehqon xo'jaliklari, qayta ishlash korxonalari, logistika markazlari, ilmiy-tadqiqot muassasalari hamda moliyaviy institutlar o'rtasidagi barqaror integratsion hamkorlik klasterning sinergetik samarasini oshirishning asosiy sharti hisoblanadi. Bunday hamkorlik resurslar taqsimotini optimallashtirish, tranzaksion xarajatlarni kamaytirish, mahsulot sifatini yaxshilash va qo'shilgan qiymat zanjirini uzaytirish imkonini beradi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, meva-sabzavot klasterlarining rivojlanish salohiyatini baholashda faqat ishlab chiqarish ko'rsatkichlari bilan cheklanib qolmasdan, hududiy iqtisodiy o'sish dinamikasi, investitsion muhit, eksport faolligi, kichik va o'rta biznes rivojlanishi, transport-logistika va innovatsion infratuzilma holatini o'zaro bog'liq ko'rsatkichlar tizimi asosida baholash zarur. Mazkur yondashuv klaster faoliyatidagi mavjud muammolarni erta aniqlash, boshqaruv qarorlarining samaradorligini oshirish hamda istiqbolli rivojlanish yo'nalishlarini belgilash imkonini yaratadi.

Meva-sabzavot mahsulotlari klasterlarini boshqarish mexanizmini innovatsion, investitsion, tashkiliy va logistik omillarni kompleks integratsiyalash asosida takomillashtirish mahsulot raqobatbardoshligini oshirish, eksport geografiyasini kengaytirish, yuqori qo'shilgan qiymat yaratish, ishlab chiqaruvchilar daromadlarini ko'paytirish va hududlarning barqaror ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini ta'minlashning muhim omili bo'lib xizmat qiladi. Shu nuqtai nazardan, kelgusida klasterlarni boshqarishda raqamli platformalar, intellektual monitoring tizimlari, innovatsion logistika yechimlari va natijadorlikni baholash indikatorlarini keng joriy etish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

1. Hududda meva-sabzavot klasterini tashkil etishdan oldin 3-jadvaldagi ko'rsatkichlar tizimi asosida hududning iqtisodiy salohiyatini baholash va klaster boshqaruvi modelini shu natijaga ko'ra tanlash.

2. Klaster yaratishda 2-rasmda keltirilgan besh bosqichli ketma-ketlikka amal qilish, ayniqsa tahliliy asos va uzoq muddatli rejalashtirish bosqichlariga alohida e'tibor berish.

3. Klaster subyektlari uchun ishlab chiqarish, sotish va logistika bo'yicha umumiy ma'lumotlar bazasi va raqamli platforma yaratish.

4. Innovatsiyalarni faqat texnologik yangilanish bilan cheklamasdan, marketing, logistik, institutsional va boshqaruv innovatsiyalarini birgalikda joriy etish.

5. Klaster faoliyati samaradorligini statistik ko'rsatkichlar va ekspert baholash usullarini birga qo'llagan holda muntazam monitoring qilib borish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Abduazizov, D., & Zulponov, Sh. (2024). From field to market: Improving trade and producing chains in Uzbekistan's agro-clusters. *American Journal of Interdisciplinary Research and Development*, 29, 53-58.
2. Delgado, M., Porter, M. E., & Stern, S. (2014). Clusters, convergence, and economic performance. *Research Policy*, 43(10), 1785-1799. <https://doi.org/10.1016/j.respol.2014.05.007>
3. Enright, M. J. (2003). Regional clusters: What we know and what we should know. In J. Bröcker, D. Dohse, & R. Soltwedel (Eds.), *Innovation clusters and interregional competition* (pp. 99-129). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-540-24760-9_6
4. Hafizov, B. Z. (2021). Cluster theory and development of agroclusters in the Republic of Uzbekistan. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 9(6).
5. Islamov, I., & Norboeva, M. (2026). Development of agricultural clusters in the suburbs of large and largest cities in Uzbekistan. *Asian Journal of Multidisciplinary Research*, 2(9), 347-354. <https://doi.org/10.5281/zenodo.19557950>
6. Jo'rayev, F. D. (2025). Models for increasing the competitiveness of the agricultural network in the agrocluster system and strategies for their application. *Marketing Journal*, (2).
7. Porter, M. E. (1990). *The competitive advantage of nations*. Free Press.
8. Porter, M. E. (1998). Clusters and the new economics of competition. *Harvard Business Review*, 76(6), 77-90.
9. Porter, M. E. (2000). Location, competition, and economic development: Local clusters in a global economy. *Economic Development Quarterly*, 14(1), 15-34. <https://doi.org/10.1177/089124240001400105>
10. Rasulov, T. S., Makhmasobirova, N. U., & Adizov, A. J. (2020). Agricultural clusters: Theory, world practice and development opportunities in Uzbekistan. *Solid State Technology*, 63(6), 15530-15552.
11. Saidov, M., Abduvasikov, A., Mamadiyorov, D., & Saidova, D. (2021). Introduction of theoretical and methodological basis of agroclusters to the economy of Uzbekistan. *E3S Web of Conferences*, 258, 06069. <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202125806069>
12. Sherkulov, Sh. E. (2025). The impact of agricultural clusters on food security and macroeconomic stability. *Green Economy and Development*. <https://doi.org/10.5281/zenodo.17913957>
13. Tapia, L., Aramendiz, H., Pacheco, J., & Montalvo, A. (2015). Clusters agrícolas: Un estado del arte para los estudios de competitividad en el campo. *Revista de Ciencias Agrícolas*, 32(2), 113-124. <https://doi.org/10.22267/rcia.153202.19>
14. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 23-oktyabr PF-5853-son "O'zbekiston Respublikasi qishloq xo'jaligini rivojlantirishning 2020-2030-yillarga mo'ljallangan strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Farmoni. <https://lex.uz/docs/-4567334>

15. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 11-dekabr PQ-4549-son “Meva-sabzavotchilik va uzumchilik tarmog‘ini yanada rivojlantirish, sohada qo‘shilgan qiymat zanjirini yaratishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi Qarori. <https://lex.uz/docs/-4641164>

16. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 15-dekabr PQ-52-son “Meva-sabzavotchilik sohasini davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash, tarmoqda klaster va kooperatsiya tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori. <https://lex.uz/docs/-5774700>

Marketing

ilmiy, amaliy va ommabop jurnali

Muharrir:
Ingliz tili muharriri:
Rus tili muharriri:
Musahhih:
Sahifalovchi va dizaynerlar:

Xakimov Ziyodulla Axmadovich
Tursunov Boburjon Ortiqmirzayevich
Kaxramonov Xurshidjon Shuxrat o'g'li
Karimova Shirin Zoxid qizi
Sadikov Shoxrux Shuxratovich
Abidjonov Nodirbek Odijon o'g'li

2026-yil, sentabr, 9-son

© Materiallar ko'chirib bosilganda "Marketing" ilmiy, amaliy va ommabop jurnali manba sifatida ko'rsatilishi shart. Jurnalda bosilgan material va reklamalardagi dalillarning aniqligiga mualliflar mas'ul. Tahririyat fikri har vaqt ham mualliflar fikriga mos kelavermasligi mumkin. Tahririyatga yuborilgan materiallar qaytarilmaydi.

Mazkur jurnalda maqolalar chop etish uchun quyidagi havolalarga murojaat qilish mumkin. Ilmiy maqola, ommabop maqola, reklama, hikoya va boshqa ilmiy-ijodiy materiallar yuborishingiz mumkin.
Materiallar va reklamalar pullik asosda chop etiladi.

Elektron pochta: info@marketingjournal.uz
Bot: [@marketinjournalbot](https://t.me/@marketinjournalbot)
Tel.: +998977838464, +998939266610
Jurnalning rasmiy sayti: <https://marketingjournal.uz>

Marketing jurnali O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi **Oliy attestatsiya komissiyasi** rayosatining **2024-yil 04-oktabrdagi 362/5 sonli qarori** bilan milliy ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan

"Marketing" ilmiy, amaliy va ommabop jurnali 2024-yil 15-martdan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan **C-5669517** reyestr raqami tartibi bo'yicha ro'yxatdan o'tkazilgan. **Litsenziya raqami: №240874**

"Marketing" ilmiy, amaliy va ommabop jurnalining xalqaro darajasi: **9710**. GOCT 7.56-2002 "Seriya nashrlarning xalqaro standart raqamlanishi" davlatlaro standartlari talablari. **Berilgan ISSN tartib raqami: 3060-4621**